

Билиця І. О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури
Національного університету «Одеська юридична академія»

ШЛЯХИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ ТА УСУНЕННЯ НАСЛІДКІВ ПРОФЕСІЙНОЇ ДЕФОРМАЦІЇ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню важливого психологічного явища в діяльності прокурора, а саме професійної деформації. Досліджено причини появи професійної деформації у прокурорів, шляхи її попередження і боротьби з нею.

Ключові слова: прокурор, професійна деформація, психологічний стан, психологічна допомога.

Постановка проблеми. Прокурорська професія належить до високоінтелектуальної праці, оскільки вимагає від прокурорських працівників високої активності мислення, стійкої уваги, розвинутої уяви. При цьому ця діяльність як складна система включає й інші психологічні функції, у взаємодії з якими вона зумовлює здатність працівників органів прокуратури до ефективного вирішення професійних завдань.

Професійна діяльність прокурорів проходить здебільшого в конфліктних ситуаціях, у складних та нервових умовах праці, що у свою чергу справляє значне психологічне та навіть фізичне навантаження на працівника. Будь-який прокурор, який прагне виконувати свої обов'язки на належному рівні, постійно стикається з проблемою дефіциту часу та нервової напруги. Напруженість праці пояснюється і труднощами планування роботи за наявності ситуацій, що вимагають швидкого вирішення (запити, заяви, раптові події); нестандартністю багатьох завдань, особливо пов'язаних із розкриттям злочинів; протистоянням інтересів осіб, що знаходяться або можуть опинитися у сфері прокурорської діяльності; спробами любувати різні інтереси і постійним тиском на прокуратуру. Додаткові труднощі виникають також і у зв'язку з відсутністю нормальних умов для обробки інформації. Усе це вимагає значних витрат праці і часу.

Проблема професійної деформації в сучасних наукових працях у переважній більшості випадків досліджується шляхом вивчення психологічних проблем юристів загалом. Вивченню професійної діяльності прокурора з позиції психології присвятили свої праці такі науковці, як: М.В. Бриков, Л.Р. Грицаєнко, О.В. Кобець, Д.Є. Ліфашина, А.О. Мельниченко, І.В. Недобор, І.В. Озерський, О.Б. Поляков, О.В. Синеокий та ін. Отже, виникає необхідність подальшого та більш широкого дослідження цієї проблеми.

Мета статті – дослідження такого психологічного явища в діяльності прокурора, як професійна деформація, причин її появи у прокурорів та шляхів попередження і боротьби з нею.

Виклад основного матеріалу дослідження. Під час розгляду цього питання потрібно насамперед визначитися з поняттям «деформація». Це, звичайно, не фізична деформація – «зміна форми або розмірів під впливом прикладених сил чи нагрівання» [1, с. 534], а деформація інтелектуальна, професійна, складниками якої є професійна деформація юристів, у тому числі представників окремих юридичних структур.

У термінологічній літературі професійна деформація розглядається як «комплекс негативних змін у структурі особистості, що виникають під впливом змісту, організації та умов службової діяльності» [2, с. 167]. О. Бандурка, В. Медведєв визначили професійну деформацію як результат появи та розвитку жорстких професійних стереотипів, перенесення професійної ролі у сферу позаслужбових стосунків або впливу специфіки службової діяльності в професійну сферу [3, с. 16]. Деякі дослідники вважають, що професійна деформація є результатом невідповідності людини суспільній професійній нормі, або, що деформації розвиваються під впливом умов праці й віку, спотворюють конфігурацію особистісного профілю персоналу та негативно позначаються на продуктивності праці. Спілкування з іншою людиною обов'язково включає і його зворотний вплив на суб'єкт даної праці [4, с. 23].

Прояви професійної деформації прокурорів тісно пов'язані з характером та особливостями їхньої професійної діяльності з урахуванням завдань, поставлених перед органами прокуратури. Вони здебільшого пов'язані з виходом за межі так званого внутрішнього імперативу службового обов'язку юриста, зокрема прокурора. Для прокурора внутрішній імператив – «це система обов'язкових, самостійних і правових дій, пов'язаних із моральною і великою внутрішньою потребою служіння суспільству» [5, с. 10].

Процеси професійної деформації юристів вивчає юридична деонтологія – галузь науки, яка є системою знань про кодекс професійної поведінки правознавця, тобто про систему правових, політичних, психологічних, етичних, естетичних, інформаційних та інших норм-вимог, яка загалом визначає режим професійного спілкування юриста» [6, с. 11].

У сконцентрованому, загальному вигляді професійна деформація завжди є проявом виходу особи, яка займає посаду прокурора, за межі Присяги прокурора, а в більш широкому плані – Кодексу професійної етики та поведінки працівників прокуратури.

Основними проявами професійної деформації прокурора є:

- ухилення від виконання в повному обсязі покладених на нього службових обов'язків;
- виконання цих обов'язків у «спрощеному варіанті», їх полегшення шляхом ігнорування окремих положень КПК України та інших нормативних актів, що регулюють діяльність прокурора під час виконання покладених на прокуратуру функцій;
- перекладення обов'язків на колег по службі;
- безпідставні нарікання на об'єктивні причини, які начебто заважають належним чином виконувати службові обов'язки;
- недисциплінованість, тяганина під час вирішення службових питань;

– вип'ячування своєї ролі і власного вкладу в загальні результати діяльності колективу і водночас применшення вкладу колег;

– бюрократизм і формалізм під час розгляду звернень громадян, презирливе ставлення до їхніх авторів;

– створення нездорового морального клімату в колективі прокуратури; підлабузництво, навушництво, інтриганство, надсилання анонімок тощо;

– кар'єризм, тобто використання нечесних методів для просування по службі.

Проявами професійної деформації, які, умовно кажучи, мають вторинний характер, можна вважати підвищену схильність до вживання спиртного, вживання наркотичних засобів, використання у спілкуванні лайливих виразів, зовнішню неохайність та інші ознаки, які шкодять репутації прокурора і прокуратури.

Поява професійної деформації тісно пов'язана з таким її чинником, як вплив найближчого негативного соціального оточення на працівника прокуратури. Особливістю цього чинника є те, що він може впливати на конкретну особу як під час виконання працівником прокуратури своїх службових обов'язків, так і в позаробочий час. Найближче соціальне оточення включає в себе дві основні групи, а саме колектив прокуратури (колеги по роботі, керівники) і зовнішнє оточення (родичі, друзі, знайомі).

Посадове становище керівника насамперед зобов'язує його відповідати образу людини, яка займає керівну посаду, тобто бути авторитетним, високоморальним і застосовувати адекватні психологічні методи управління.

Керівникові прокуратури необхідно піклуватися про те, щоб кращі, сильні якості та сторони його особистості виявлялися частіше, і стримувати прояв негативних особливостей свого характеру. Також йому варто бути самокритичним, прагнути вчиняти дії, які цінуються співробітниками (наприклад, надати допомогу співробітнику, який потрапив у скрутну ситуацію). Важливу роль відіграє прагнення керівника займатися самоосвітою й самовихованням, а також профілактикою і усуненням особистої професійної деформації (грубощі в спілкуванні з підлеглими; перевищення повноважень тощо).

Особливе значення має стиль керівництва колективом прокуратури, який повинен бути гнучким та адекватним. Вибір управлінського стилю багато в чому залежить від управлінської компетентності начальника. Саме від його соціально-психологічної компетентності, знання психологічних аспектів виховної роботи, психології управління колективом, основ психологічної профілактики та власної позитивної психологічної характеристики багато в чому залежить ефективність запобігання професійній деформації. Критеріями оцінки тут є загальнолюдські цінності: боротьба зі злом і перемога над ним, чесність і честь, гідність і повага до людей, працьовитість і вміння бути шляхетним та багато інших. Але не слід забувати, що серед близького оточення можуть бути люди, які працювали чи працюють в органах прокуратури чи інших правоохоронних органах, і зазнали при цьому професійної деформації, тоді таке оточення буде справляти лише негативний вплив на цю особу.

Важливу роль у попередженні та усуненні наслідків професійної деформації конкретного прокурора відіграє колектив прокуратури. Тому кожен керівник прокуратури, якщо він сам не є професійно деформованим, повинен створювати сприятливий психологічний клімат для роботи підлеглих; підтримувати

позитивні колективні та групові традиції; виробляти свій власний, психологічно правильний стиль управління.

Профілактика професійної деформації здійснюється шляхом планування психологічно-профілактичної роботи на різних рівнях і різними суб'єктами, забезпечення узгодженої взаємодії керівників прокуратури з кадровими підрозділами, розроблення посадових інструкцій та функціональних обов'язків, визначення й реалізації науково-обґрунтованого режиму роботи, турботи про нормальні умови життя працівників прокуратури. Важливим є створення умов і можливостей професійного зростання та підвищення освітнього рівня прокурорів. Особливе значення має надання практичної допомоги підлеглим у вирішенні складних життєвих питань, особливо молодим фахівцям.

Заходи із запобігання й усунення проявів професійної деформації можуть мати організаційно-управлінський і водночас виховний характер, а саме: надання короткострокової відпустки, відпустки по частинах з урахуванням побажань підлеглого, переведення на тимчасовий полегшений режим роботи або, за згодою підлеглого, на інший, більш легкий напрям роботи, допомогу у вирішенні житлово-побутових питань тощо.

Важливим засобом усунення негативних наслідків професійної деформації є засоби психологічної допомоги. Ця допомога являє собою систему заходів, покликаних усунути негативні наслідки професійної деформації та запобігти їм на майбутнє. Суб'єктами психологічної допомоги мають бути лише дипломовані практичні психологи в межах централізованої психологічної служби.

Використання психологічної допомоги означає реалізацію психологічно коригувального напрямку, який включає в себе: психологічне консультування працівників прокуратури, які перебувають у стані сильного стресу; брифінг зі співробітниками, що перебували в екстремальних життєвих ситуаціях; використання ігор-тренінгів та інших психологічних методів та технологій для усунення проявів професійної деформації; активний відпочинок з частковою або повною зміною соціального оточення, санаторно-курортне оздоровлення; рекомендація до застосування медичних препаратів у поєднанні з оздоровчими процедурами; регулярна психологічна робота із сім'ями співробітників, допомога в разі виникнення службових та позаслужбових конфліктів.

Ефективним є також проведення соціально-психологічних тренінгів. Під ним у найширшому смислі розуміється практика психологічного впливу, заснована на методах групової роботи. Ефективність цього напрямку в роботі з усунення наслідків професійної деформації зумовлено тим, що в процесі тренінгу відбувається оволодіння особами певними соціально-психологічними знаннями та вмінням здійснювати корекцію поведінки, здатності до аналізу робочих ситуацій, власної поведінки і навичок реагування на стреси, вміння швидко перебудуватися в різних життєвих умовах.

Необхідно враховувати, що робота зі співробітниками, які ще не зазнали впливу професійної деформації, є не менш важливою, ніж допомога тим, хто починає демонструвати її перші прояви. Так, в індивідуальній роботі з недеформованими або частково деформованими в психологічному відношенні прокурорами стратегічними завданнями цих заходів є переконання їх у тому, що є реальна небезпека деформації для них особисто, розкриття характеристики цієї небезпеки та факторів, що її викликають, навчання методів і прийомів розпізнавання появи професійної

деформації, їх психологічної профілактики та її подолання з урахуванням психологічних особливостей і професійних характеристик у кожної особи в кожному конкретному випадку.

Не менш важливим завданням для подолання наслідків професійної деформації є пошук точок опори особистості в психологічному розумінні. Доросла людина може винести досить сильні й тривалі емоційно-психологічні перевантаження, стреси, невдачі, з якими вона може впоратись сама, які навіть можуть її загартувати психологічно, але може статися все навпаки, і тоді особі потрібна буде допомога з боку її оточення. Найкращою протипагою професійній деформації може стати усвідомлення особою позитивного змісту професійної діяльності та позитивний професійний або загальнолюдський життєвий досвід. Точками опори для цієї особи є сам колектив, друзі поза службою, сім'я, близькі. Правильна «точка опори» може розвинути в людини самоповагу, потребу у високій самооцінці, позитивне самоствердження в професійній сфері.

Важливим аспектом у боротьбі з професійною деформацією або її наслідками є наявність певної перспективи в майбутньому (перспектива кар'єрного зростання, збільшення заробітної плати, заохочення тощо), що має для співробітника особистісний сенс. Не випадково професійні кризи багато в чому пов'язані саме з наявністю або відсутністю особистої перспективи у професійній діяльності.

Висновки. Важливим аспектом індивідуальної роботи є визначення здатності співробітника чинити опір чи самостійно долати професійну деформацію. Перешкодою для цього можуть стати слабка сила волі, недостатній рівень інтелектуального й культурного розвитку тощо. У таких випадках потрібен чіткий контроль за діяльністю працівника, запровадження наставництва, психологічні консультації. Тут завдання профілактики та подолання професійної деформації впритул змикається із завданням розвитку особистості. Розвиток позитивних якостей особи є кращим способом подолання її недоліків.

Література:

1. Де Джордж Р.Т. Деловая этика. Москва : Прогресс, 2001. Т. 1. 496 с.
2. Воробйова І.Ю. Деформація професійна. Юридична енциклопедія. Київ : 1999. Т. 2. С. 167–168.
3. Медведев В.С. Профессиональная деформация личности как проблема органов внутренних дел. *Психопедагогика в правоохранительных органах*. Омск : изд-во Омск. юрид. ин-та МВД России, 1996. № 1. С. 15–17.
4. Безносков С.П. Профессиональные деформации личности: (подходы, концепции, метод) : автореф. дис. ... на соискание науч. степени докт. психол. наук : 19.00.03. Санкт-Петербург : Санкт-Петербургский государственный университет, 1997. 35 с.
5. Сливка С.С. Юридична деонтологія. Львівський інститут внутрішніх справ, 1996. 64 с.
6. Скакун. О.Ф. Юридична деонтологія : підручник. Харків : Еспада, 2008. 400 с.

Билица И. А. Пути предупреждения и устранения последствий профессиональной деформации

Аннотация. Статья посвящена исследованию важного психологического явления в деятельности прокурора, а именно профессиональной деформации. Исследованы причины появления профессиональной деформации у прокуроров, пути ее предупреждения и борьбы с ней.

Ключевые слова: прокурор, профессиональная деформация, психологическое состояние, психологическая помощь.

Bylytsia I. Ways to prevent and eliminate the effects of professional deformation

Summary. The article is devoted to the study of an important psychological phenomenon in the activities of the prosecutor, namely, professional deformation. The reasons of the appearance of professional deformation in prosecutors and ways of prevention and control of it are investigated.

Key words: prosecutor, professional deformation, psychological state, psychological help.